

تحليل قرآني، تاريخي لأبعاد الحرب الناعمة في المجتمع الإسلامي لعصر صدر الإسلام

أيوب أمراي^١

أحمد فلاح زاده^٢

مريم نظرييگي^٣

لطالما كان ظهور الأنبياء مرافقاً للعديد من التحديات و الاعتراضات بأشكالٍ و وسائلٍ مختلفة، بدءاً من المواجهة العسكرية، وصولاً إلى تيارات النفاق. و قد ظهرت هذه القضية بصورة واضحة و جلية في المجتمع الإسلامي الأول، كما خصّصت بعض آيات القرآن الكريم، الحديث حول جوانبها الصلبة و الناعمة. إنَّ الحرب الناعمة تعني القدرة على تشكيل معتقدات و أفكار الآخرين، و توجيه سلوكهم، من دون الحاجة إلى استخدام القوة.

يسعى هذا البحث إلى تعريف مفهوم الحرب الناعمة، و تبين أبعادها و خصائصها،

^١. أستاذ مساعد في علوم القرآن والحديث في جامعة آية الله البروجوردی (رض):

a.amraei@abru.ac.ir

^٢. دكتوراه في تاريخ الإسلام: Ahram12772@yahoo.com

^٣. أستاذ مساعد في علوم القرآن والحديث في جامعة آية الله البروجوردی (رض):

M.Nazarbeygi@abru.ac.ir

بالإضافة إلى تسليط الضوء على نماذج و أمثلة من هذا النوع من الحرب، فى أربعة ميادين مختلفة من المجتمع الإسلامى فى عصر صدر الإسلام: الثقافىة، الاجتماعىة، السياسىة، والعسكرىة. و ذلك بالاستناد إلى الأدلة القرآنىة، و التاريخىة، و بأسلوبٍ وصىِّ تحلىلىِّ.

الكلمات الرئىسة: القرآن الكرىم، الرسول الأعظم ﷺ، تاريخ صدر الإسلام، الحرب الصلبة، الحرب الناعمة.

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام

سال بیست و دوم، شماره هشتاد و پنجم

بهار ۱۴۰۰

واکاوی قرآنی - تاریخی ابعاد جنگ نرم در جامعه مسلمانی صدر اسلام

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۶

تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۳/۲۶

^۱ ایوب امرائی

^۲ احمد فلاح زاده

^۳ مریم نظریبگی

ظهور پیامبران همواره با چالش‌ها و مخالفت‌هایی در قالب‌های گوناگونی از مواجهه نظامی تا جریان نفاق روبه‌رو بوده است. این موضوع در نخستین جامعه اسلامی به صورت آشکار وجود داشته است و بخشی از آیات قرآن کریم به ابعاد سخت و نرم آن اختصاص یافته است. جنگ نرم به معنای توانایی شکل دادن به باورها و کشش‌های دیگران و هدایت رفتار آنان، بدون بهره‌گیری از زور است. این پژوهش درصدد است پس از مفهوم‌شناسی جنگ نرم و تبیین ابعاد و شاخص‌های آن، مصادیق جنگ نرم را در چهار زمینه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و نظامی در جامعه مسلمانی صدر اسلام بر اساس شواهد قرآنی و مستندات تاریخی به شیوه وصفی - تحلیلی تبیین کند.

۱. استادیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه آیت الله بروجردی (ره): (a.amraei@abru.ac.ir).

۲. دکترای تاریخ اسلام: (Ahram12772@yahoo.com).

۳. استادیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه آیت الله بروجردی (ره): (M.Nazarbeygi@abru.ac.ir).

کلیدواژگان: قرآن کریم، پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، تاریخ صدر اسلام، جنگ سخت، جنگ نرم.

۱. مقدمه

در طول تاریخ، محور اصلی در جنگ‌ها تفوق، برتری طلبی و قدرت بوده است. تلاش فراگیر هر جریان و دسته‌ای برای دستیابی به قدرت، روش‌های گوناگونی را تاکنون به خود دیده است. در ادبیات سیاسی، موضوع قدرت نرم^۱ در مقابل قدرت سخت^۲، مفهوم و جایگاه ویژه‌ای دارد. موضوع قدرت نرم به عنوان یک واژه در علم سیاست از زمان قدیم مطرح بوده است. در تقسیم‌بندی‌های مختلف از قدرت نرم در برابر قدرت سخت به عنوان قدرت روحی در مقابل قدرت جسمی، یا قدرت معنوی در مقابل قدرت مادی، یا فیزیکی در مقابل غیر فیزیکی و یا محسوس در مقابل نامحسوس یاد می‌شود.^۳

تلاش برای دستیابی به قدرت در دو جبهه حق و باطل از آغاز تاریخ با نبرد همراه بوده است. این نبردگاه در قالب لشکرکشی‌های نظامی و رزم آرایشی و گاه از طریق مبارزه‌های غیر مستقیم در قالب جریان‌های نفاق و فتنه‌انگیزی بروز کرده است. در ادبیات معاصر، مبارزات غیر مسلحانه و بدون جنگ و خون‌ریزی را که در فرآیندی زمانی، آرام و بدون نیاز به نیروهای مسلح و با استفاده از استحاله فکری و فرهنگی یک جامعه صورت می‌پذیرد، تهدید و یا جنگ نرم می‌نامند.^۴

جنگ نرم با ظهور هر دینی در تاریخ همراه بوده است و مکاتب پیامبران الهی، بیشتر از تهدیدها و آسیب‌های نظامی با کارشکنی و دشمنی‌های دشمنان دوست‌نما، دچار چالش و آسیب شده است.^۵ این موضوع در زمان اسلام با توجه به وسعت تعالیم و تنوع

1. Soft power.

2. Hard power.

۳. علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم، ص ۶۹.

۴. رک: اصغر افتخاری و محمود عسگری، جنگ نرم در عرصه دفاع ملی، ص ۱۱.

۵. رک: صلاح نصر، جنگ روانی، ص ۸۲.

مخاطبان آن، برجسته‌تر شد. ظهور اسلام در قامت دینی تازه در شبه جزیره عربی، از آغاز با مخالفان فراوانی روبه‌رو گردید. این مکتب جدید، طرح نویی را ارائه می‌کرد که با مفاهیمی که آن‌ها سال‌ها سروری سیاسی- مالی خود را بر آن بنا نهاده بودند، ناهم‌خوان بود. از دید آن‌ها، ناهمسانی نظام باورهای اسلامی و دیدگاه‌های اعتقادی- سیاسی آن با سطح پندارهای دیرین ایشان، بهترین دلیل بود تا به هر راهی برای مبارزه با اسلام دست یازند. دوره‌های مبارزاتی پیامبر اسلام ﷺ با مخالفان اسلام را می‌توان در قالب دو دوره رسالت مکی و مدنی تبیین نمود. رسالت مکی، نقطه اوج جنگ نرم پیامبر ﷺ با مشرکان و کفار و بعضی از اهل کتاب است و رسالت مدنی، مسیر فعالیت پیامبر ﷺ را به جنگ سخت با مشرکان و اهل کتاب و جنگ نرم با منافقان می‌کشاند.^۱

به گواهی قرآن به طور کلی یهود، مشرکان^۲، منافقان^۳، کفار^۴ و عده‌ای از اهل کتاب^۵ مهم‌ترین گردانندگان جنگ نرم در تاریخ حیات پیامبر ﷺ بودند. قرآن کریم به دلیل

۱. جوشقانی، جنگ نرم/از دیدگاه قرآن، ص ۱۴.

۲. لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا؛ مسلماً یهودیان و کسانی را که شرک ورزیده‌اند دشمن‌ترین مردم نسبت به مؤمنان خواهی یافت (مائده: ۸۲).

۳. إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ؛ چون منافقان نزد تو آیند، گویند گواهی می‌دهیم که تو واقعا پیامبر خدایی و خدا [هم] می‌داند که تو واقعا پیامبر او هستی و خدا گواهی می‌دهد که مردم دوچهره سخت دروغ‌گو هستند (منافقون: ۱).

۴. وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا؛ و چون در زمین سفر کردید اگر بیم داشتید که آنان که کفر ورزیده‌اند به شما آزار برسانند گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید چرا که کافران پیوسته برای شما دشمنی آشکارند (نساء: ۱۰۱).

۵. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَيَّ الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضَلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا؛ آیا ندیده‌ای کسانی را ←

اهمیت فراوان این موضوع در آیات بسیاری بدان می‌پردازد. البته در قرآن، واژه خاصی که به معنای دقیق جنگ نرم باشد، وجود ندارد. جریان نفاق و فتنه را می‌توان از نظر مفهومی و ابعاد و زوایای طرح شده در آن با موضوع جنگ نرم مرتبط دانست. در آیه ۱۹۱ سوره بقره، خداوند فتنه را از قتل که مصداق بارز جنگ سخت است، شدیدتر بر می‌شمرد و اهمیت آن را از جنگ نظامی بیشتر می‌داند و در این باره می‌فرماید:

و هر کجا بر ایشان دست یافتید آنان را بکشید و همان گونه که شما را بیرون راندند، آنان را بیرون برانید، [چرا که] فتنه [شکر] از قتل بدتر است، [با این همه] در کنار مسجد الحرام با آنان جنگ نکنید، مگر آن که با شما در آن جا به جنگ درآیند، پس اگر با شما جنگیند، آنان را بکشید، که کیفر کافران چنین است.^۱

درباره پیشینه این پژوهش باید یاد آور شد که آثار و منابعی که درباره این موضوع نوشته شده‌اند بر اساس دو رویکرد قابل بررسی است. رویکرد اول بر اساس مبانی، اصول و ابعاد جنگ نرم در حوزه علم سیاست مطرح شده است و آثار متعددی پیرامون آن وجود دارد که می‌توان به کتاب *اصول و مبانی جنگ نرم*، نوشته علی محمد نائینی اشاره کرد.

رویکرد دوم، مشتمل بر بررسی این موضوع در حوادث و وقایع تاریخ صدر اسلام است. در این باره می‌توان از برخی آثار با رویکرد قرآنی مانند کتاب *جنگ نرم از دیدگاه قرآن*، نوشته حسین جوشقانی نام برد که نویسنده در آن پس از مفهوم شناسی جنگ نرم در

که می‌پندارند به آنچه به سوی تو نازل شده و [به] آنچه پیش از تو نازل گردیده ایمان آورده‌اند [با این همه] می‌خواهند داوری میان خود را به سوی طاغوت ببرند با آن که قطعاً فرمان یافته‌اند که بدان کفر ورزند و [لی] شیطان می‌خواهد آنان را به گمراهی دوری دراندازد (نساء: ۶۰).

۱. بقره: ۱۰۱.

قرآن، مصادیق جنگ نرم، شیوه‌های جنگ نرم بر ضد انبیا در قرآن کریم، منابع قدرت نرم در قرآن و راه کارهای مقابله با جنگ نرم را بررسی کرده است.

با این حال، خلأ پژوهشی که از سویی به تشریح ابعاد جنگ نرم در ادبیات سیاسی بپردازد و از سوی دیگر، این ابعاد را در جامعه مسلمانی صدر اسلام با رویکردی قرآنی-تاریخی، مورد واکاوی قرار دهد، مشهود است. لازم به توضیح است که موضوع جنگ نرم را می‌توان از جنبه‌های مفهوم شناسی، معرفی ابعاد، شاخص‌ها، شیوه‌ها، ابزارها و روش‌های مقابله مورد بررسی قرار داد^۱ که در این پژوهش، مفهوم و ابعاد آن در حوزه علوم سیاسی و مصادیق آن در تاریخ صدر اسلام بر اساس شواهد قرآنی و گزارش‌های تاریخی بررسی می‌شود.

۲. مفهوم و ابعاد جنگ نرم

۲-۱. مفهوم شناسی

تعاریف گوناگونی برای قدرت وجود دارد. برخی اندیشمندان معتقد هستند، قدرت در عریان‌ترین، شکل خود عبارت است از استفاده از خشونت، ثروت و دانایی برای واداشتن مردم به انجام امری خاص^۲، اما در خصوص تقسیم بندی قدرت، عمده‌ترین تقسیم بندی آن در دو نوع سخت و نرم است.^۳ قدرت نرم عبارت است از توان اثرگذاری بر دیگران از طریق اهرم‌های تعیین چارچوبی مشخص برای برنامه کار، ایجاد رغبت و جاذبه مثبت در راستای کسب نتایج دل‌خواه.^۴

۱. ر.ک: علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم.

۲. تافلر، جابه‌جایی در قدرت، ص ۲۷.

۳. نای، قدرت نرم، ص ۳۱.

۴. همان، ص ۴۷.

مفهوم قدرت نرم برای اولین بار به وسیله جوزف نای^۱ (۱۹۳۷م.)، نظریه پرداز برجسته آمریکایی در مورد بازنگری در ماهیت و منابع قدرت آمریکا مطرح شد. مهم‌ترین کتاب در حوزه جنگ نرم را به وی نسبت می‌دهند. نای در اثر خود، قدرت را دارای دو نوع سخت و نرم می‌داند که در ارتباط با یکدیگر می‌توانند توانایی تحت تأثیر قرار دادن رفتار دیگران را داشته باشند. او قدرت سخت را شرط لازم و نه کافی می‌داند. بنابراین، قدرت نظامی و اقتصادی به عنوان قدرت سخت و نیمه سخت می‌تواند مبتنی بر پاداش‌ها و تهدیدات موجب تغییر وضع دیگران شود، ولی راه دیگر و مطلوب‌تر رسیدن به هدف مورد نظر، استفاده از چهره دوم قدرت یا قدرت اقناع سازی^۲ است.^۳

دست‌اندرکاران جنگ نرم از ابعاد مختلفی در صدد نفوذ در جامعه هدف بر می‌آیند که در ادامه، ابعاد و مؤلفه‌های آن بررسی می‌شود.

۲-۲. ابعاد و مؤلفه‌های جنگ نرم

در مورد ابعاد و حوزه‌های تأثیر جنگ نرم، صاحب نظران دیدگاه‌های مختلف و طبقه‌بندی‌های متفاوتی ارائه می‌کنند. بسیاری از محققان جنگ نرم را به سه نوع یا بعد جنگ فرهنگی، جنگ اجتماعی و جنگ سیاسی تقسیم می‌کنند. برخی دیگر با افزودن بعد اقتصادی و برخی با افزودن بعد امنیتی، ابعاد جدیدی را تا شش بعد به ابعاد جنگ نرم می‌افزایند.^۴ برای هر یک از این ابعاد، شاخص‌های ویژه‌ای، قابل تعریف است. برخی دیگر با جزئی‌نگری بیش‌تر به این ابعاد، بعد علمی، مدیریتی، روانی، تبلیغی و رسانه‌ای را اضافه می‌کنند.^۵

1. Joseph Nye.
2. Co-optive-power.

۳. حمید هاشمی، جنگ نرم نبرد در دنیای معاصر، ص ۴۴-۴۵.

۴. حمید هاشمی، جنگ نرم نبرد در دنیای معاصر، ص ۱۰۴.

۵. علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم، ص ۲۴۷.

روان شناسان اجتماعی نیز از منظر دیگری به ابعاد و مؤلفه‌های جنگ نرم می‌نگرند و ابعادی مانند بعد دینی و اعتقادی را تحت عنوان بعد معنوی به آن می‌افزایند.^۱ درباره این که کدام بعد از ابعاد جنگ نرم دارای اهمیت بیشتری است، اتفاق نظر وجود ندارد. برخی بعد فرهنگی و برخی بعد سیاسی را از سایر ابعاد مهم‌تر می‌دانند.^۲ برخی صاحب‌نظران برای یک نظام اجتماعی، چهار حوزه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی قائل می‌شوند و معتقدند، جنگ نرم می‌تواند در این چهار حوزه، اندیشه، باورها، ارزش‌ها و رفتارهای یک نظام سیاسی را تحت تأثیر قرار دهد.^۳

به نظر می‌رسد، بسته به توانایی دشمن در به کارگیری روش‌های نفوذ، هر بعد در جایگاه خود دارای اهمیت باشد، اما بعد فرهنگی، وسعت و دامنه بیشتر و تأثیر عمیق‌تری را بر جای خواهد گذاشت.^۴ به هر ترتیب، هر یک از ابعاد جنگ نرم در پروژه نفوذ در تاریخ اسلام به فراخور جایگاه، اهمیت و مصادیق خود قابل بررسی است. به دلیل برجستگی ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و نظامی جنگ نرم و اتفاق بیشتر محققان بر آن‌ها در این پژوهش، این چهار بعد در تاریخ صدر اسلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳. ابعاد جنگ نرم در تاریخ صدر اسلام

ابعاد مهمی از سازوکارهای جنگ نرم مخالفان و دشمنان جامعه اسلامی، مانند بعد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و نظامی را می‌توان از بررسی‌های تاریخی و دلالت‌های قرآن

۱. همان، ص ۲۵۰.

۲. همان، ص ۲۴۸-۲۴۹.

۳. علی محمد نائینی، مقدمه‌ای بر روش شناسی انقلاب‌های رنگی، ص ۵.

۴. رک: حسین عبدی، جنگ نرم؛ شریفی، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، مقدمه.

کریم استخراج کرد که در ادامه به تبیین شاخص‌های هر یک از این ابعاد و مصادیق آن در تاریخ صدر اسلام می‌پردازیم.

۱-۳. بعد فرهنگی

به طور کلی، بعد فرهنگی جنگ نرم را می‌توان این گونه تعریف کرد:

بعد فرهنگی جنگ نرم، تهدیدهای معطوف به ارزش‌ها، نگرش‌ها و کنش‌های

اعتقادی و فرهنگی است.^۱

شاخص‌های فرهنگی جنگ نرم، شامل تغییر نگرش‌های پایه (نگرش به دین، حکومت و غیره)، تغییر ارزش‌های پایه‌ای (خداپرستی، عدالت، ایثار و غیره)، رواج رفتارهای ناهنجار اخلاقی (دورویی، تقلب و غیره)، رواج رفاه طلبی و مصرف‌زدگی و کاهش وحدت مذهبی است^۲ که در ادامه به آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۱-۳. تغییر نگرش‌های پایه (تشویق پیامبر ﷺ به پذیرش دین حداکثری)

طلوع اسلام و ادعای همه‌گیری دعوت توحیدی از سوی رهبر الهی آن، مخالفت‌های فراوانی را برانگیخت و جبهه جدیدی علیه ایشان تأسیس شد که پس از یک‌سری مبارزات آغازین با پیامبر ﷺ، رویکردی سازش‌کارانه با پیامبر ﷺ اتخاذ کردند. در قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

نزدیک بود آن‌ها تو را (با وسوسه‌های خود) از آن چه بر تو وحی کرده ایم

بفریبند تا غیر آن را به ما نسبت دهی و در آن صورت، تو را به دوستی خود بر

می‌گزینند.^۳

۱. علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم، ص ۲۴۸.

۲. همان، ص ۲۴۱.

۳. وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا (اسراء: ۷۳).

ایشان بر آن بودند، پیامبر را به دینی بخوانند که بخشی از پنداشتهای جاهلی را با بخشی از باورهای خود بیامیزد و رونوشتی حداکثری از دین در قالب تلفیق توحید با شرک و ظلم ارائه نماید. در تاریخ آمده است که ولید بن مغیره (د. ۵۱.ق.ه^۱) به همراه چند تن از قریش که از جمله ایشان اسود بن مطلب^۲، حارث بن قیس سهمی^۳، عاص بن وائل (د. ۳.ق.ه^۴) و امیه بن خلف (د. ۵۲.ق.ه^۵) بودند به پیامبر ﷺ پیشنهاد دادند که یک سال، بتان

۱. ولید بن مغیره مخزومی، یکی از مشاهیر قبیله بنی مغیره به شمار می‌آید (بلاذری، *انساب الاشراف*، ج ۱۰، ص ۲۰۳). امین الاسلام طبرسی، مفسر بزرگ قرآن در *اعلام السوری* درباره او می‌گوید: یکی از دانایان معروف و فصیحان قریش، ولید بن مغیره مخزومی پدر خالد بن ولید و عموی ابوجهل مشهور بود که مردی سخن سنج و اندیشمند به شمار می‌رفت. به طوری که او را حکیم عرب می‌دانستند (طبرسی، *اعلام الوری باعلام الهدی*، ص ۱۱۰). وی کسی بود که پس از استماع آیات قرآن از سوی پیامبر ﷺ آن را سحر خواند (همان).

۲. اسود بن مطلب بن اسد بن عبدالعزی از تیره بنی اسد قریش، مکننا به ابوزمعه بود. وی از سران قریش به شمار می‌آمد. شیخ صدوق، مرگ وی را پس از بدر یاد می‌کند (صدوق، *الخصال*، ج ۱، ص ۲۸۰) که با دیگر، داده‌های تاریخی سازگارتر است (بلاذری، *انساب الاشراف*، ج ۱، ص ۱۴۹).
۳. حارث بن قیس بن عدی سهمی، مشهور به ابن الغیطله از اشراف قریش و از استهزاکنندگان پیامبر ﷺ بود (ابن هشام، *السیرة النبویة*، ج ۲، ص ۴۰۹).

۴. عاص بن وائل بن هاشمی سهمی قرشی از فرمانروایان جاهلیت بود. عاص در سوره کوثر نکوهش شده است؛ زیرا او پیامبر اسلام را با عنوان ابتر یاد کرد (ابن کثیر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۸، ص ۴۷۷).

۵. امیه بن خلف جمحی، یکی از سران قبایل قریش و رئیس قبیله بنی جمح بود (کلبی، هشام، *جمهرة النسب*، ج ۱، ص ۹۴-۹۵). او از مخالفان مشهور پیامبر ﷺ در مکه بود (ابن اسحاق، *السیرة والماغازی*، ج ۱، ص ۱۹۷) که در غزوه بدر در سال سوم هجری کشته شد (کلبی، هشام، *جمهرة النسب*، ج ۱، ص ۹۵). بنا بر برخی روایات، سوره همزه درباره وی نازل شده است (بغوی، *معالم التنزیل*، ج ۵، ص ۶۲۲).

آنان را عبادت کند و در عوض آنان نیز، یک سال خدا را عبادت کنند که در این صورت، هر کدام بر حق باشند، دیگری با پیروی از آن، بهره‌ای از حق ببرد. پس از این پیشنهاد، خداوند سوره کافرون را بر پیامبر ﷺ نازل کرد و یک‌سره، راه توحید و شرک را از یکدیگر جدا کرد.^۱ هم‌چنین، خداوند در آیات دیگری می‌فرماید:

بگو خدا را می‌پرستم در حالی که دینم را برای او بی‌آلایش می‌گردانم.^۲

بگو ای نادانان! آیا مرا وادار می‌کنید که جز خدا را بپرستم.^۳

مشركان مکه بسیار دوست داشتند، چهره‌ای از پیامبر ﷺ نشان دهند که آن حضرت را در اعتقادات و رفتار دینی، همگام با آن‌ها بنمایند؛ زیرا برای آن‌ها بسیار مهم بود، پیامبر ﷺ را همسو با خود قلمداد کنند. این سخن به خصوص با توجه به این که کفار و مشرکان، گاهی پیامبر اسلام ﷺ را دعوت می‌کردند که خدایان آن‌ها را احترام و پرستش کند و یا از عیب‌جویی و انتقاد نسبت به بت‌ها بپرهیزد، مفهوم عمیق‌تری پیدا می‌کند و با صراحت اعلام می‌دارد که مسئله توحید و نفی شرک، مطلبی نیست که بتوان بر سر آن معامله و سازش کرد.^۴

۲-۱-۳. تغییر ارزش‌های پایه‌ای (جای‌گزینی ارزش‌های مادی با ارزش‌های الهی)

یکی از ارزش‌های پایه‌ای و محوری قرآن کریم در برنامه تربیتی، مبارزه با دنیا پرستی و دنیا دوستی مسلمانان و تشویق به برگزیدن آخرت به دنیا به ویژه در سوره‌های آغازین نزول قرآن است. عباراتی که به نکوهش معاندان در برگزیدن دنیا به جای آخرت می‌پردازد و می‌فرماید:

۱. بلاذری، *انساب الاشراف*، ج ۱، ص ۱۳۴؛ طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۱۰، ص ۵۵۲.

۲. قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي (زمر: ۱۴).

۳. قُلِ أَغْفِرِ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (زمر: ۶۴).

۴. ناصر مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۱۹، ص ۵۲۴.

لیکن [شما] زندگی دنیا را بر می‌گزینید * با آن‌که [جهان] آخرت نیکوتر و

پایدارتر است.^۱

این در حالی است که یکی از ویژگی‌های ساختار عرب جاهلی، اتکا و افتخار بر منابع مالی و افتخارات قبیله‌ای بود. آلوسی در این باره می‌نویسد:

تفاخر و تکاثر طلبی عرب جاهلی به جایی رسید که دو قبیله بنی سهیم و

بنی عدنان به قبرستان رفتند و قبرها را نیز شمردند.^۲

نزول آیات اولیه سوره تکاثر، دلالت بر این مدعا دارد.^۳ چنین سازوکاری با توجه به محدود بودن منابع مالی در اختیار شماری خاص قرار می‌گرفت. از این رو، رقابت‌های مالی و نمایش فخر فروشی‌ها در دایره خصوصی همین واژگان بود. آن‌ها با آمدن اسلام، باید یک‌سری مفاهیم تازه، مانند ترک وابستگی به دنیا را می‌پذیرفتند که هرگز به صورت واقعی، حاضر به پذیرش آن نبودند.

پس از رحلت رسول خدا ﷺ و ثروت‌آوری جنگ‌های معروف به فتوحات، ثروت‌اندوزی در میان مسلمانان، منشأ پیدایش اختلاف میان جامعه مسلمانان گردید. بزرگان صحابه که روزگاری در جنگ‌های دوران پیامبر ﷺ، جان خویش را در راه خدا قرار می‌دادند، یک پای این ثروت شدند.^۴

۱. بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى (اعلی: ۱۶، ۱۷).

۲. آلوسی، بلوغ الارب فی معرفة احوال العرب، ج ۱، ص ۲۷۸.

۳. به عقیده مفسران، این سوره درباره قبایلی نازل شد که بر یکدیگر تفاخر می‌کردند و با فراوانی جمعیت یا اموال و ثروت خود بر آن‌ها مباحثات می‌نمودند تا جایی که برای بالا بردن آمار جمعیت قبیله به گورستان می‌رفتند و قبرهای مردگان هر قبیله را می‌شمردند (ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۷، ص ۲۷۵).

۴. رک: طبری، تاریخ الطبری، ج ۳، ص ۴۵۲؛ مسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۳۴۲.

۳-۱-۳. رواج رفتارهای نابهنجار اخلاقی

استواری جامعه اسلامی به معنویت و ارزش‌های الهی آن است؛ یعنی همان چیزی که پروردگار متعال نبود آن را گرفتاری در دام شیطان و لغزش در امور می‌داند. خداوند در این باره می‌فرماید:

روزی که دو گروه [در احد] با هم رویاروی شدند کسانی که از میان شما [به دشمن] پشت کردند در حقیقت جز این نبود که به سبب پاره‌ای از آنچه [از گناه] حاصل کرده بودند شیطان آنان را بلغزانید و قطعاً خدا از ایشان درگذشت؛ زیرا خدا آمرزگار بردبار است.^۱

این آیه، یکی از دلایل شکست مسلمانان در جنگ احد را لغزش شماری از یاران پیامبر بر اساس گناه می‌داند و در این باره می‌فرماید:

آنان که در روز احد شکست خوردند، علت شکست ایشان این بود که از شیطان پیروی کردند و مرتکب گناه شدند و گناهانشان مانع برخورداری آنان از تأیید و توفیق الهی در تقویت دل‌های ایشان شد تا این که به دشمن پشت کردند.^۲

پرننگ‌ترین گزارش‌های تاریخی لغزش مسلمانان به تاریخ خلافت امویان باز می‌گردد. گزارش‌های تاریخی بر این باور هستند در دولت فرزندان امیه، اوضاع اجتماعی مدینه به گونه‌ای دگرگون شده بود که مردم از شهری به شهر دیگر برای دیدن کنیزان و آوازه خوانان، مسافرت می‌کردند و بزرگان حکومتی، دل در گرو این معشوقه‌ها داشتند.^۳ مردم

۱. إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (آل عمران: ۱۵۵).

۲. طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، ج ۱، ص ۲۱۴.

۳. مسعودی، مروج الذهب، ج ۳، ص ۱۸۸.

مدینه آن چنان از حضور خنیاگران و آوازه خوانان استقبال می‌کردند که اگر یکی از آن‌ها از شهر بیرون می‌رفت، مردم در پی او می‌گریستند.^۱ جالب آن‌که شماری از این‌ها به صورت دسته جمعی در مراسم حج حاضر می‌شدند تا از یکسو برای خود، وجهه شرعی دست و پا کنند و از جانب دیگر، کانون‌های اصلی اسلامی را آلوده به این مجالس نمایند.^۲

۴-۱-۳. رواج رفاه طلبی و مصرف زدگی و فراخوانی مسلمانان به راحت طلبی

راحت طلبی یک ویژگی برگرفته از روح تنبلی در انسان‌ها و یکی از راهکارهایی است که دشمنان سعی می‌کنند با القای آن در جامعه اسلامی به تدریج همه مفاهیم اعتقادی شهروندان را دست‌خوش دگرگونی قرار دهند؛ چرا که انسان راحت‌طلب می‌کوشد، مفاهیم دین را به گونه‌ای تفسیر کند که با خواهش‌های نفسانی و عافیت‌طلبی او هم‌خوانی نماید و دستورهای دینی را به سادگی توجیه کند و یا کنار بگذارد.

قرآن کریم شک و تردید درباره خداوند متعال را به عنوان مبنای این موضوع و عاملی که سبب می‌شود شخص تنبلی و راحت‌طلبی را پیشه کند و با همه توان از دین خدا دفاع ننماید، بیان می‌کند و در این باره می‌فرماید:

تنها کسانی از تو اجازه می‌خواهند [به جهاد نروند] که به خدا و روز
بازپسین ایمان ندارند و دل‌هایشان به شک افتاده و در شک خود سرگردانند و
اگر [به راستی] اراده بیرون رفتن داشتند، قطعاً برای آن ساز و برگی تدارک
می‌دیدند، ولی خداوند راه افتادن آنان را خوش نداشت، پس ایشان را منصرف
گردانید و [به آنان] گفته شد: با ماندگان بمانید.^۳

۱. ابوالفرج اصفهانی، الاغانی، ج ۸، ص ۴۶۰.

۲. همان، ج ۷، ص ۳۶۷-۳۶۸.

۳. إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵) وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ (توبه: ۴۵-۴۶).

علامه طباطبایی (ره) در توضیح این آیات، جهاد در راه خدا با جان و مال را که از لوازم ایمان واقعی و درونی به خدا و روز جزا است، معرفی می‌کند که مؤمن به سبب داشتن چنین ایمانی نسبت به وجوب جهاد، بصیرتی به دست می‌آورد که این بصیرت نمی‌گزارد در امر جهاد، کاهلی کند.^۱ هم‌چنین از دیگر عوامل راحت طلبی از منظر قرآن می‌توان به ثروت طلبی^۲ و دنیا طلبی^۳ اشاره کرد.

یکی از نخستین نمونه‌های راحت طلبی در تاریخ اسلام به تحول در نگرش جامعه اسلامی پس از فتوحات باز می‌گردد که شهروندان مسلمان، ناگهان با خیل عظیم سرمایه‌هایی مواجه شدند که بلافاصله در روزگار عمر و پس از او در عصر عثمان (۳۵-۲۳ ه.ق.)، جامعه اسلامی و حتی بزرگ‌ترین صحابه پیامبر را درگیر مال‌اندوزی کرد.^۴

۲-۳. بعد اجتماعی

دومین بعد جنگ نرم، نفوذ اجتماعی است. عاملان تهدید نرم در پی آن هستند که بر هویت مردم جامعه، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی و دل‌بستگی ملی تأثیر بگذارند. در تعریف بعد اجتماعی جنگ نرم آمده است:

۱. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۳۸۸.

۲. وَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطُّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ؛ و چون سوره‌ای نازل شود که به خدا ایمان آورید و همراه پیامبرش جهاد کنید. ثروتمندانشان از تو عذر و اجازه خواهند و گویند: بگذار که ما با خانه‌نشینان باشیم (توبه: ۸۶).

۳. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید شما را چه شده است که چون به شما گفته می‌شود در راه خدا بسیج شوید، کندی به خرج می‌دهید آیا به جای آخرت به زندگی دنیا، دل خوش کرده‌اید؟ متاع زندگی دنیا در برابر آخرت، جز اندکی نیست (توبه: ۳۸).

۴. ثقفی، الغارات، ج ۲، ص ۴۹۸.

بعد اجتماعی جنگ نرم تهدیدهایی که معطوف به آداب و رسوم، الگوهای

رفتار اجتماعی، وحدت ملی، پیوندهای اجتماعی و جز آن است.^۱

۱-۲-۳. طبقه‌بندی جامعه و پدیده ویژه خواری

پس از رحلت پیامبر ﷺ مفاهیم جاهلی، بار دیگر و این بار در ظاهری اسلامی در جامعه نمود یافتند. طرح شورای خلافت از سوی خلیفه دوم و عرب‌گرایی او در برابر سایر اقوام^۲ و یا جایگاه خاصی که عثمان به امویان نالایق در دولتش بخشید و سهم خواهی ابوسفیان از عمر که به سلطنت امویان در شام منجر شد^۳، بخشی از این نمونه‌ها است.

۲-۲-۳. ایجاد بی‌اعتمادی عمومی از طریق شناسایی و بهره‌گیری از بزرگان ناراضی

تلاش برای افزایش بی‌اعتمادی عمومی، یکی از شاخص‌های اجتماعی جنگ نرم است.^۴ بسیاری از سیاست‌مداران معتقدند در فرآیند جنگ نرم باید شرایطی ایجاد کرد که جامعه و نخبگان سیاسی یک کشور، ادراک تمایز یافته‌ای از ساختار سیاسی خود داشته باشند. در این شرایط، آنان انگیزه و تمایلات درونی خود را برای نبرد و مقاومت از دست می‌دهند. چنین نشانه‌هایی، جلوه‌هایی از بی‌اعتمادی ساختاری، بی‌انگیزگی و فقدان اعتماد به نفس را در جامعه به وجود می‌آورد. امید اساسی از بین می‌رود و آینده برای شهروندان با ابهام روبه‌رو می‌شود.^۵

۱. علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم، ص ۲۴۸.

۲. ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، ج ۱، ص ۴۷۵.

۳. ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۵۷۵-۱۵۷۶.

۴. ر.ک: محمدباقر حبی و دیگران، «زمینه‌های جنگ نرم و نقش‌های پیشگیرانه و مقابله‌ای

بسیج»، مطالعات راهبردی بسیج، ش ۶۲، ص ۸۸.

۵. همان، ص ۸۹.

این روش و شگرد، زمانی تأثیر افزون تری خواهد داشت که از سوی بزرگان و شخصیت‌های شاخص اجتماعی مطرح گردد. زمزمه‌های سران مشرکان در ابتدای بعثت، علیه پیامبر ﷺ و قرآن دلیل روشنی بر این مدعا است. به گواهی روایات، استهزا کنندگان پیامبر ﷺ عبارت بودند از: ابوسفیان (د. ۵۳۰ ق.)^۱، ابوجهل (د. ۵۲ ق.)^۲، ولید بن مغیره مخزومی (د. ۵۱ ق.)^۳، عاص بن وائل (د. ۵۳ ق.)^۴، اسود بن عبد یغوث^۵ و حارث بن قیس^۶.

۱. صخر بن حرب بن امیه معروف به ابوسفیان، از بزرگان قریش و دارای پیشه بازرگانی بود (بلاذری، فتوح الابدان، ص ۱۲۹). ابوسفیان با آغاز دعوت پیامبر ﷺ از سرسخت‌ترین دشمنان او شد و در جنگ‌های بدر، احد و خندق علیه مسلمانان، حضوری فعال داشت (بلاذری، انساب الاشراف، ج ۱، ص ۱۲۴). او در سال هشتم هجری، مسلمان شد. تاریخ دقیق مرگ وی، چندان روشن نیست. به گزارش واقدی، او پنج سال پیش از قتل عثمان در سال ۳۰ هجری قمری درگذشت، اما تاریخ‌های ۳۱ تا ۳۳ ق را هم برای مرگ او گفته‌اند (همان، ج ۴، ص ۱۳؛ طبری، تاریخ الطبری، ج ۱، ص ۲۸۷).

۲. ابوالحکم عمرو بن هشام بن مغیره مخزومی، مشهور به ابوجهل (د. ۵۲ ق.) از اشراف قریش بود. پدرش، هشام از اشراف مکه بود و بر بنی مخزوم شاخه‌ای از قریش ریاست داشت (ابن حبیب، المنمق، ص ۳۳۲). ابوجهل از مشرکان به نام مکه و از مخالفان سرسخت پیامبر ﷺ و اسلام بود (ابن اسحاق، السیر و المغازی، ص ۱۶۱).

۳. شرح حال او در ذیل عنوان تغییر نگرش‌های پایه (تشویق پیامبر ﷺ به پذیرش دین حداکثری) گذشت.
 ۴. شرح حال او در ذیل عنوان تغییر نگرش‌های پایه (تشویق پیامبر ﷺ به پذیرش دین حداکثری) گذشت.
 ۵. اسود بن خلف عبد یغوث، اهل مکه و قریشی بود. برخی، او را از تبار بنی زهره و برخی او را جُمحی می‌دانند (ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۱، ص ۱۸۱). نام او در شمار آزار دهندگان و استهزا کنندگان پیامبر ﷺ آمده است (طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۳، ص ۲۱۹).

۶. شرح حال او در ذیل عنوان تغییر نگرش‌های پایه (تشویق پیامبر ﷺ به پذیرش دین حداکثری) گذشت.

آنان در ابتدای امر به پیامبر ﷺ نسبت سحر^۱، کهانت^۲، شاعری^۳ و جنون^۴ می‌دادند و در هنگام تلاوت قرآن با ایجاد سر و صدا، مانع تلاوت قرآن می‌شدند. قرآن کریم به این موضوع در آیه ۲۶ سوره فصلت اشاره می‌کند و در این باره می‌فرماید:

کافران گفتند گوش به این قرآن ندهید و هنگام تلاوت آن جنجال کنید، شاید

پیروز شوید.^۵

۳-۳. بعد سیاسی

جنگ نرم سیاسی، یکی دیگر از ابعاد نفوذ است که به دنبال ایجاد بی‌ثباتی در سازمان دولت است. اگر تهدید بتواند ایدئولوژی سازمان دهنده را که توجیه کننده چرایی استقرار حاکمیت مشروعیت بخش نظام سیاسی است به چالش بکشد، بخش زیادی از کارکرد خود را در ایجاد بی‌ثباتی ایفا کرده است.^۶

بعد سیاسی جنگ نرم دارای شاخص‌های گوناگونی است. شاخص‌هایی مانند تضعیف باورهای سیاسی، تصرف پشت جبهه؛ یعنی مردم، انفعال در مقابل دشمن، کاهش مشارکت و مشروعیت، بحران اعتماد و کارآمدسازی حکومت، رواج و نشر دروغ‌سازی و شایعه‌پراکنی با ابزارهای پیشرفته ارتباطی، مشروعیت زدایی سیاسی که مهم‌ترین شاخص‌های موجود در نفوذ سیاسی در تاریخ اسلام با تاکید قرآن کریم بر آن‌ها عبارت است از:

۱. اسراء: ۴۷؛ انبیاء: ۳؛ زخرف: ۴۹.

۲. طور: ۲۹.

۳. شعرا: ۲۲۴؛ یس: ۶۹.

۴. حجر: ۶.

۵. فصلت: ۲۶.

۶. حمید اسکندری، تهدید نرم- جنگ نرم، ص ۱۳.

۱-۳-۳. کاهش وحدت مذهبی و ایجاد دو دستگی در میان مسلمانان

قرآن کریم در آیات متعددی، مسلمانان را به لزوم وحدت و یکپارچگی دعوت می‌کند و از اختلاف و تفرقه افکنی بر حذر می‌دارد. خداوند، مسلمانان را به تفکر درباره سرنوشت یهود و نصارا که به اختلاف افتادند و عذاب و نعمت‌های فراوانی برای خود به همراه آوردند، فرا می‌خواند و می‌فرماید:

و مانند کسانی نباشید که پراکنده شدند و اختلاف کردند پس از آن که

نشانه‌های روشن به آن‌ها رسید و آن‌ها عذاب عظیمی دارند.^۱

یکپارچگی اجتماعی، چیزی است که آیه ۴۶ انفال، مسلمانان را به آن می‌خواند و در این باره می‌فرماید:

و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع نکنید که سست شوید و

مهابت شما از بین برود و صبر کنید که خدا با شکیبایان است.

یعنی اختلاف، وحدت کلمه، شوکت و نیروی شما را از بین می‌برد.^۲ سست شدن و از دست دادن شوکت اجتماعی و سیاسی، بخشی از خطرات این دو دستگی بیان شده است. جنگ نرم مخالفان اسلام از آغاز بعثت و دعوت پیامبر ﷺ در ایجاد اختلاف و تفرقه در میان مسلمانان از همان سال‌های اولیه به وجود آمد. تلاش منافقان در نبردهای احد و بنی مصطلق در ایجاد دو دستگی در میان مسلمانان مشهود است. در آیه ۱۵۲ آل عمران، خداوند به عامل اصلی شکست مسلمانان در نبرد احد اشاره می‌کند^۳ و در این باره می‌فرماید:

۱. *وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ*
(آل عمران: ۱۰۵).

۲. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۱۲۶.

۳. رک: طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۸۵۹.

و [در نبرد احد] قطعاً خدا وعده خود را با شما راست گردانید آن‌گاه که به فرمان او آنان را می‌کشتید تا آن‌که سست شدید و در کار [جنگ و بر سر تقسیم غنائم] با یکدیگر به نزاع پرداختید و پس از آن‌که آنچه را دوست داشتید [یعنی غنائم را] به شما نشان داد نافرمانی نمودید برخی از شما دنیا را و برخی از شما آخرت را می‌خواهد سپس برای آن‌که شما را بیازماید از [تعقیب] آنان منصرفتان کرد و از شما درگذشت و خدا نسبت به مؤمنان با تفضل است.^۱

نقش فرد منافقی به نام عبدالله بن ابی^۲ و فتنه‌گری او در میان مهاجران و انصار و نزول آیات اولیه سوره منافقون، گواه روشنی بر تأثیرگذاری این بعد بر پیشرفت و اتحاد جامعه مسلمانان است. همچنین، داستان سقیفه و شکافی که میان مسلمانان پس از رحلت پیامبر ﷺ اتفاق افتاد بر این موضوع دلالت دارد.

۲-۳-۳. رواج و نشر شایعات سیاسی (شایعه پراکنی در جبهه و پشت جبهه جنگ)

طرح شایعه پراکنی مبنی بر شکست و یا کشته شدن بزرگان سپاه اسلام از سوی دشمنان با نفوذ در درون نیروهای خودی صورت می‌گرفت. نخستین تجربه تاریخی مسلمانان، شایعه کشته شدن رسول خدا ﷺ در احد بود که به فرار صحابه منتهی شد.^۳

۱. آل عمران: ۱۵۲.

۲. عبدالله فرزند ابی بن سلول از مردم قبیله خزرج بود. وی پیش از هجرت پیامبر ﷺ به مدینه، نقش سیادت، سرپرستی و فرمانداری مدینه را بر عهده گرفت تا به واسطه آن به نزاع‌های همیشگی دو قبیله اوس و خزرج پایان دهد اما با مسلمان شدن بسیاری از مردم مدینه و هجرت رسول خدا ﷺ به این شهر، عبدالله نقش فرمانروایی خود را از دست داد. به این ترتیب در ظاهر اظهار مسلمانی کرد، اما در دل، هرگز به پیامبر ﷺ ایمان نیاورد و همواره موجبات آزار پیامبر ﷺ را فراهم می‌کرد (ابن هشام، السیرة النبویة، ج ۱، ص ۵۸۴-۵۸۵)؛ سوره منافقون و آیات بسیار دیگری در مذمت منافقان، اشاره به رفتار و کردار او دارد.

۳. ابن هشام، السیرة النبویة، ج ۲، ص ۸۳.

بعدها در جنگ خندق، سه دسته‌ای که قرآن کریم از آن‌ها نام می‌برد؛ یعنی جریان معوقین (کارشکنان)، کسانی که قلبشان بیمار بود و بخیلانی که حاضر به جنگ نبودند، کسانی بودند که در جنگ سراسری خندق، باور شکست را در میان مسلمانان می‌پراکندند. خداوند در قرآن در این باره می‌فرماید:

خداوند کارشکنان [و مانع شوندگان] شما و آن کسانی را که به برادرانشان می‌گفتند: نزد ما بیایید و جز اندکی روی به جنگ نمی‌آورند [خوب] می‌شناسد. * بر شما بخیلاند و چون خطر فرا رسد آنان را می‌بینی که مانند کسی که مرگ او را فرو گرفته، چشمانشان در حلقه می‌چرخد [و] به سوی تو می‌نگرند و چون ترس برطرف شود شما را با زبانهایی تند نیش می‌زنند بر مسال حریص هستند. آنان ایمان نیاورده‌اند و خدا اعمالشان را تباه گردانیده و این [کار] همواره بر خدا آسان است.^۱

و این در حالی بود که در آیه پانزدهم سوره مبارکه احزاب می‌فرماید:

با آن که قبلا با خدا سخت پیمان بسته بودند که پشت [به دشمن] نکنند و پیمان خدا همواره بازخواست دارد.^۲

بر اساس این آیه، آن‌ها تعهد کرده بودند، هیچ‌گاه از صحنه نبرد نگریزند. هم‌چنین، گروهی از منافقان که در تبوک همراه پیامبر ﷺ بودند، از جمله ودیعه پسر ثابت که از قبیله بنی عمرو بن عوف بود و جلاس پسر سوید بن صامت، مخشی پسر حُمیر و ثعلبه پسر حاطب در خلال نبرد به مسلمانان می‌گفتند:

خیال می‌کنید جنگ با رومیان مثل جنگ با دیگران است؟ به خدا قسم! فردا

۱. احزاب: ۱۸، ۱۹.

۲. «وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْتُونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا (احزاب: ۱۵).

شما را به ریسمان‌ها بسته می‌بینیم.

نقل چنین سخنانی در متن سپاه به خوبی می‌توانست در میان مسلمانان، ترسی فراگیر به پا کند.^۱ همین شایعه پراکنی یکی از کارآمدترین ابزارهای معاویه علیه امام حسن علیه السلام بود. منابع نشان می‌دهند، وقتی امام حسن علیه السلام سپاهی را به فرماندهی قیس بن سعد عباده (د. ۶۰ ه.ق.) به سوی معاویه گسیل کرد. معاویه که پیش از آن با سپاهش حرکت کرده بود و قصد کوفه را داشت، شایعه‌ای پخش کرد که قیس کشته شده است. چنین خبر سهمگینی سبب شد سپاه امام حسن علیه السلام چنان از هم بپاشد که بعضی شروع به غارت اموال سپاه کردند و به خیمه امام حسن علیه السلام حمله بردند، حتی وسایل شخصی ایشان را بردند و زخمی نیز به آن حضرت زدند تا برای او چاره‌ای جز صلح نماند.^۲

۳-۴. بعد نظامی

نفوذ نظامی که از آن به بعد امنیتی دفاعی جنگ نرم تعبیر می‌گردد، عبارت است از تهدیدهایی که معطوف به تضعیف روحیه ایستادگی، مقاومت و بازدارندگی نیروهای مسلح است^۳ که در ادامه به شواهد آن می‌پردازیم.

۱-۳-۴. بستن پیمان همکاری با مسلمانان و شکستن آن به هنگام جنگ

پس از اولین نبرد پیروزمندانه مسلمانان، طرح ریشه کنی نظامی دولت جدید، ذهن کارگردانان رویدادهای حجاز را به سمت و سوی جنگ‌های گسترده‌تر برد، اما گسترش روز افزون آیین جدید و پیروزی‌های ناباورانه آن، اندک‌اندک دشمنان را از سیاست حذف آشکار نظامی این کیش تازه ناامید کرد. زین پس، سیاست آن‌ها در قالب عقد پیمان دوستی با پیامبر صلی الله علیه و آله به قصد سهم خواهی از پیروزی‌های مسلمانان پیش رفت. قصد

۱. واقدی، معازی، ج ۳، ص ۱۰۰۳-۱۰۰۴.

۲. ابن کثیر، البدایة و النهایة، ج ۸، ص ۱۴.

۳. علی محمد نائینی، اصول و مبانی جنگ نرم، ص ۲۴۸.

غنیمت جویی و گریز در زمان جنگ، پس زمینه این همکاری بود که آیه ۱۲ سوره توبه به آن می‌پردازد و در این باره می‌فرماید:

و اگر سوگندهای خود را پس از پیمان خویش شکستند و شما را در دیتان طعن زدند، پس با پیشوایان کفر بچنگید؛ چرا که آنان را هیچ پیمانی نیست، باشد که [از پیمان شکنی] باز ایستند.^۱

در پیکار احد، وقتی منافقان به میانه راه رسیدند، عبدالله بن ابی با یک سوم نیروها، تنها به این بهانه که دورنمایی از جنگ نمی‌بینند، بازگشتند.^۲ این رفتار چیزی نمانده بود که دو گروه دیگر از مسلمانان؛ یعنی بنوسلمه و بنوحارثه را بفریید.^۳ در این میان، خطرناک‌ترین پیمان شکنی به نام بنی قریظه ثبت شد. آن‌ها در شرایط خاص جنگ احزاب، پیمان همکاری را زیر پا نهادند و در صف دشمن قرار گرفتند.^۴

۲-۴-۳. خود بزرگ‌نمایی دشمن برای ایجاد وحشت در میان مسلمانان

یکی از سیاست‌های نفوذ، خود بزرگ‌نمایی دشمن و ایجاد ترس و وحشت در میان خودی‌ها است. این کار با ابزار خاصی انجام می‌شود که بزرگ‌نمایی یکی از برترین نمونه‌های آن است. آیه چهار سوره غافر، صورتی از تلاش برای حفظ مسلمانان در برابر دشمنان را با رهنمودی ارائه می‌کند و می‌فرماید:

رفت و آمدشان [کفار] در شهرها، تو را دست‌خوش فریب نگرداند.^۵

۱. وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (توبه: ۱۲).

۲. ابن اسحاق، سیره ابن اسحاق، ص ۳۲۴؛ ابن هشام، السیره النبویه، ج ۲، ص ۶۴.

۳. واقدی، مغازی، ج ۱، ص ۳۱۹؛ طبری، تاریخ طبری، ج ۲، ص ۵۰۴.

۴. همان؛ همان.

۵. فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ (غافر: ۴).

هم‌چنین در آیه دیگری می‌فرماید:

[ای پیامبر! یاد کن] آن‌گاه را که خداوند آنان [=سپاه دشمن] را در خوابت
به تو اندک نشان داد و اگر ایشان را به تو بسیار نشان می‌داد قطعاً سست
می‌شدید و حتماً در کار [جهاد] منازعه می‌کردید.^۱

از ابو جهل نقل شده که می‌گفت:

یاران محمد، فقط به اندازه یک خوراک شترند.

این سخن، کنایه از کمی فوق‌العاده آن‌ها و یا اشاره به این بود که از یک صبح تا به
شام، کار آن‌ها را یک‌سره خواهند کرد.^۲ درمان چنین رفتاری، پیش دستی در میان جامعه
مؤمنان بود که خدای متعال در سوره انفال در این باره فرمود:

و هر چه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده بسیج کنید تا با این
[تدارکات] دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان که شما
نمی‌شناسیدشان و خدا آنان را می‌شناسد بترسانید^۳

۴. نتیجه

واکاوی رویدادهای صدر اسلام با بهره‌گیری از متون متقن قرآنی و روایی، جایگاه والای
ایده جنگ نرم را در میان روش‌های دشمنی با اسلام به خوبی نمایش می‌دهد. مخالفان
اسلام، پس از سنجش راهبردهای گوناگون، سرانجام به نفوذ فرهنگی، اجتماعی، سیاسی
و نظامی روی آوردند. سیاست کلان تحول مکتب و جامعه اسلامی، آرمانی بود که با

۱. إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَايِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنْتَازِعْتُمْ فِي الْأَمْرِ (انفال: ۴۳).

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۷، ص ۱۹۱.

۳. انفال: ۶۰.

راهکار جنگ نرم از سوی دشمنان، دنباله‌روی می‌شد. بازنگری رخدادهای تاریخی، پژوهش‌گران مسلمان را به توجه به ابعاد گوناگون این مبارزه فرا می‌خواند. در میان این ابعاد، بعد فرهنگی دارای اهمیت و وسعت بیشتری بود و تأثیرگذاری آن بر جامعه از سایر ابعاد برجسته‌تر بود. افرادی که ممکن است تا پیش از ظهور مکتب اسلام دارای سیادت اجتماعی و فرهنگی بوده‌اند با عدم پذیرش آیین اسلام توانستند، تبدیل به گردانندگان جنگ نرم به ویژه در حوزه فرهنگی گردند. به نحوی که تأثیر اعمال و افکارشان تا سال‌ها و یا قرن‌ها بر پیکر جامعه اسلامی باقی ماند.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه فولادوند.
۲. آقا بزرگ طهرانی، محمد محسن، الذریعة، قم: اسماعیلیان، بی تا.
۳. آلوسی، محمود شکرى، بلوغ الارب فى معرفة احوال العرب، مصر: المطبعة الرحمانية، ۱۹۲۴م.
۴. ابن اسحاق، محمد، سيرة ابن إسحاق، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۴۱۰ه.ق.
۵. ابن اسحاق، محمد، السير و المغازی، دمشق: بی نا، ۱۳۹۸ه.ق.
۶. ابن اثیر، عزالدین، أسد الغابة، بیروت: دار الفكر، ۱۴۰۹ه.ق.
۷. ابن جوزی، عبدالرحمن، المنتظم، تحقیق محمد عبد القادر عطا و مصطفى عبد القادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۲ه.ق.
۸. ابن حبیب، محمد، المنمق فى اخبار القریش، تحقیق خورشید احمد فاروق، بیروت: عالم الکتب، ۱۴۰۵ه.ق.
۹. ابن حجر، احمد، الإصابة فى تمييز الصحابة، تحقیق عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ه.ق.
۱۰. ابن حزم الاندلسی، علی، جوامع السيرة النبویة، بیروت: دار الکتب العلمیة، بی تا.
۱۱. ابن خلدون، عبدالرحمن، تاریخ ابن خلدون، تحقیق خلیل شحادة، الطبعة الثانية، بیروت: دار الفكر، ۱۴۰۸ه.ق.
۱۲. ابن عبدالبر، یوسف، الاستیعاب، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل، ۱۴۱۲ه.ق.
۱۳. ابن کثیر، اسماعیل، البداية و النهاية، بیروت: دار الفكر، ۱۴۰۷ه.ق.
۱۴. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق محمد حسین شمس الدین، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۹ه.ق.
۱۵. ابن هشام، عبدالملک، السيرة النبویة، بیروت: دار المعرفة، بی تا.
۱۶. اسکندری، حمید، تهدید نرم-جنگ نرم، تهران: بوستان حمید، ۱۳۹۰.
۱۷. اصفهانی، ابوالفرج، الاغانی، بیروت: دار احیاء تراث عربی، ۱۴۱۵ه.ق.

۱۸. افتخاری، اصغر و عسگری، محمود، جنگ نرم در عرصه دفاع ملی (ابعاد نظری و کاربردی)، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۰.
۱۹. امین عاملی، سید محسن، اعیان الشیعة، ترجمه علی حجتی کرمانی، چاپ دوم، تهران: سروش، ۱۳۷۶.
۲۰. بغوی، حسین، معالم التنزیل، بیروت: دار الفکر، بی تا.
۲۱. بلاذری، احمد، أنساب الأشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۷ ه.ق.
۲۲. تافلر، آلین، جابه جایی در قدرت، ترجمه شهیندوخت خوارزمی، بی جا: انتشارات سیمرخ، ۱۳۷۵.
۲۳. ثقفی، ابراهیم، الغارات، تحقیق جلال الدین حسینی ارموی، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳.
۲۴. جوشقانی، حسین، جنگ نرم از دیدگاه قرآن، بی جا: ساقی، ۱۳۸۹.
۲۵. حبیبی، محمدباقر و دیگران، «زمینه های جنگ نرم و نقش های پیشگیرانه و مقابله ای بسیج»، مطالعات راهبردی بسیج، ۱۳۹۳، شماره ۶۲.
۲۶. دمیری، محمد، حیاة الحیوان الکبری، تحقیق احمد حسن بسج، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۲۰۰۴ م.
۲۷. شریفی، احمدحسین، موج فتنه از جمل تا جنگ نرم، بی جا: کانون اندیشه جوان، ۱۳۹۰.
۲۸. صدوق، محمدبن علی، الخصال، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۶۲.
۲۹. عبدی، حسین، جنگ نرم، قم: نشر معارف، ۱۳۸۸.
۳۰. عبدی، حسین، جنگ نرم، چاپ سوم، قم: نشر معارف، ۱۳۹۰.
۳۱. عسکری، أبو هلال، الأوائل، طنطا: دارالبشیر، ۱۴۰۸ ه.ق.
۳۲. قاضی نعمان، نعمان، شرح الأخبار، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۹ ه.ق.
۳۳. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، تحقیق سید طیب موسوی جزایری، چاپ چهارم، قم: دار الکتب، ۱۳۶۷.

۳۴. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ سی و دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰.
۳۵. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۳۶. _____، تفسیر جوامع الجامع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۳۷. _____، اعلام الوری باعلام الهدی، قم: آل البیت، ۱۴۱۷.ق.
۳۸. طبرسی، ابومنصور، الاحتجاج، مشهد: مرتضی، ۱۴۰۳.ق.
۳۹. طبری، محمد، تاریخ طبری، تحقیق محمد أبو الفضل ابراهیم، الطبعة الثانية، بیروت: دار التراث، ۱۹۶۷.م.
۴۰. عبیدی، حسین، جنگ نرم، قم: نشر معارف، ۱۳۸۸.
۴۱. کلبی، هشام، جمهرة النسب، بیروت: بی نا، ۱۴۰۷.ق.
۴۲. مفید، محمد، الارشاد، قم: کنگره، ۱۴۱۳.ق.
۴۳. مرتضی عاملی، جعفر، الصحیح من السیرة النبی الأعظم، قم: دار الحدیث، ۱۴۲۶.ق.
۴۴. مسعودی، علی، مروج الذهب، تحقیق اسعد داغر، چاپ دوم، قم: دار الهجرة، ۱۴۰۹.ق.
۴۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۴۶. نائینی، علی محمد، «درآمدی بر ماهیت شناسی جنگ نرم»، راهبرد دفاعی، ۱۳۸۹، سال هشتم، شماره ۲۸.
۴۷. _____، اصول و مبانی جنگ نرم، بی جا: نشر ساقی، ۱۳۹۱.
۴۸. نائینی، علی محمد، «مقدمه ای بر روش شناسی انقلاب های رنگی»، مطالعات عملیات روانی، تابستان ۱۳۸۸، شماره ۲۲.
۴۹. نای، جوزف، آینده قدرت، ترجمه احمد عزیزی، تهران: نشر نی، ۱۳۹۲.
۵۰. نصر، صلاح، جنگ روانی، ترجمه محمود حقیقت کاشانی، تهران: انتشارات صدا و سیما، ۱۳۸۶.

۵۱. واقدی، محمد، معازی، تحقیق مارسدن جونس، طبعة الثالثة، بیروت: مؤسسة الأعلمی،

۱۴۰۹.ق.

۵۲. هاشمی، حمید، جنگ نرم، نبرد در دنیای معاصر، تهران: معاونت فرهنگی اجتماعی وزارت

علوم، ۱۳۹۰.